

Ірина Юркевич,

доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри кримінального права та
процесу Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8025-8156>

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ: УКРАЇНА ТА ЗАРУБІЖНІ КРАЇНИ

У даній статті розкрито питання застосування примусових заходів медичного характеру в Україні та в зарубіжних країнах.

Визначено, що примусові заходи медичного характеру є обов'язковими заходами держави у відповідь на суспільно небезпечне діяння, вчинене психічно хворою особою, які полягають у накладенні на неї певних обмежень, мають на меті лікування такої особи, а також забезпечення безпеки як хворого, так і суспільства загалом. Встановлено, які види примусових заходів медичного характеру існують в Україні.

Здійснено порівняльний аналіз галузей права України та інших держав у рамках яких відбувається застосування примусових заходів медичного характеру, адже не завжди застосування таких заходів відбувається в кримінальному процесі. У даному контексті окремо розглянуто кримінальне процесуальне законодавство Японії.

У статті також досліджено питання дотримання прав психічно хворих осіб при досудовому розслідуванні та судовому розгляді справ щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Взято до уваги також міжнародні нормативно правові акти.

Розглянуто практику Європейського суду з прав людини щодо умов за яких особа може бути позбавлена волі (заарештована) або затримана як душевнохвора для проведення психіатричного обстеження.

Ключові слова: примусові заходи медичного характеру, права психічно хворих осіб, кримінальний процес, кримінальне провадження, міжнародні нормативно-правові акти.

Yurkevych I.

Application of coercive measures of a medical nature: Ukraine and foreign countries

This article discusses the issue of the use of coercive measures of a medical nature in Ukraine and in foreign countries.

It was determined that coercive measures of a medical nature are mandatory measures of the state in response to a socially dangerous act committed by a mentally ill person, which consist in imposing certain restrictions on him, are aimed at the treatment of such a person, as well as ensuring the safety of both the patient and society in general. It has been established what types of coercive measures of a medical nature exist in Ukraine.

A comparative analysis of the branches of the law of Ukraine and other states in which coercive measures of a medical nature are used is carried out, because such measures are not always used in criminal proceedings. In this context, the criminal procedural legislation of Japan is considered separately.

The article also examines the issue of observing the rights of mentally ill persons during pre-trial investigation and judicial review of cases regarding the use of coercive measures of a medical nature. International normative legal acts are also taken into account.

The practice of the European Court of Human Rights regarding the conditions under which a person can be deprived of liberty (arrested) or detained as mentally ill for a psychiatric examination is considered.

Keywords: coercive measures of a medical nature, rights of mentally ill persons, criminal process, criminal proceedings, international legal acts.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення як суспільно небезпечні діяння загрожують суспільній безпеці та не рідко вчиняються психічно хворими особами. Небезпечність осіб, які страждають психічними розладами, часто може проявлятися в особливостях формування мотивів вчинення суспільно небезпечних діянь, що зумовлює несподіваний та непередбачуваний характер їхньої поведінки, значення якої вони можуть просто не усвідомлювати.

Саме для забезпечення безпеки психічно хворих осіб та для захисту соціуму від їхніх суспільно небезпечних діянь існує можливість застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальних провадженнях.

У кримінальному праві та процесі України питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру вважаються одними з найбільш складних і комплексних, адже охоплюють знання не лише юридичних наук, але й медичних, що зумовлює складність у їхньому втіленні на практиці.

Саме ж застосування примусових заходів медичного характеру стосується прав і свобод людини, гарантованих їй Конституцією України, тобто цей інститут потребує чіткої правової регуляції, у зв'язку із чим виникає суттєва необхідність його детального дослідження.

При цьому задля кращого вивчення даного інституту та з метою комплексного аналізу застосування примусових заходів медичного характеру у кримінальних провадженнях України належить здійснити порівняльний аналіз із законодавством та практикою зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо застосування примусових заходів медичного характеру вивчали такі науковці як: примусових заходів медичного характеру мали місце в працях таких вчених як: Антонов К.В., Артеменко О.О., Гриневич Є.Г., Дрозд В.Г., Журавель В.А., Кушнір А.М., Левенець І.В., Олійник О.П., Печко В.В., Савицький Д.О., Трофименко В.М., Тичина Д.М., Чаплинський К.О., Южно О.О. та інші.

Мета дослідження – здійснити аналіз застосування примусових заходів медичного характеру в Україні та в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінально-правові заходи у сфері протидії злочинності, що закріплені державою, не обмежуються лише призначенням покарання за скоєне правопорушення, але й включають у себе інші заходи кримінально-правового характеру, що розуміються як система некаральних заходів, які спрямовані вирішити певну категорію питань у кримінальному праві та передбачені кримінальним законодавством України, та саме до них належать примусові заходи медичного характеру (далі – ПЗМХ) [1, с. 22].

Хоча питанню ПЗМХ та його застосуванню відведена окрема глава у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), дефініцію його подано у Кримінальному кодексі України (далі – КК України), а саме, у статті 92 закріплено: «примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною цього Кодексу, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь» [2].

Статтею 94 КК України закріплено чотири види ПЗМХ (надання амбулаторної психіатричної допомоги, а також госпіталізація до відповідного закладу із звичайним, посиленням та суворим наглядом), застосування яких здійснюється у відповідності зі станом психічно хворої особи, а саме тяжкістю її захворювання та небезпечністю її для суспільства у такому стані [2].

Не лише в Україні, але й у більшості інших країн ПЗМХ тим чи іншим чином складають собою кримінально-правовий інститут. Зокрема, такі заходи є різновидом примусових та застосовуються у як реакція держави на кримінальні правопорушення з метою захисту суспільства від кримінальних правопорушень й самих психічно хворих осіб. Такий напрям є доктринальним у правовій науці як зарубіжних країн, так і України [3, с. 175].

Важливо зауважити, що відповідно до кримінального законодавства більшості зарубіжних країн, особи, які скоїли кримінально карні злочини в стані неосудності звільняються від покарання. Натомість підлягають до застосування щодо таких осіб превентивних заходів, зокрема примусових заходів медичного характеру. Така процедура здійснюється в спеціальних медичних закладах з надання психіатричної допомоги. Згадані положення мають місце бути у багатьох країнах Європи з континентальною системою права (Німеччина, Польща, Іспанія), у країнах загального права (Великобританія, США), також Австралії, Ізраїлі та інших [3, с. 175].

На протигагу вищезгаданому, у таких державах як Японія, Китайська Народна Республіка, Республіка Корея та Таїланд – застосування ПЗМХ хоч і закріплено в кримінальному законодавстві, однак сама процедура не проводиться в межах кримінального права та відповідно – відноситься до предмету регулювання інших галузей права, зокрема цивільного та адміністративного права [3, с. 176].

Наприклад, відповідно до статті 39 Кримінального кодексу Японії (Закон №45 від 1907 року з останніми змінами прийнятими згідно з Законом № 72 від 2017 року), дії внаслідок неосудності (боже-

вілля) не підлягають покаранню. При цьому, інші положення в кримінальному законодавстві, які закріплювали б застосування аналогічних українським ПЗМХ – відсутні. Окремо варто зауважити, що у тій ж статті Кримінального кодексу Японії зазначено пом'якшення покарання у випадку обмеженої дієздатності злочинця [4].

Оскільки психічно хворі особи, які вчинили кримінальні правопорушення, є особливою категорією злочинців, то при дослідженні варто окрему увагу приділяти дотриманню їх прав при досудовому розслідуванні та судовому розгляді таких справ.

Звертаючись до міжнародних гарантій, слід згадати основні нормативно-правові акти, що відображають загальноприйняті позиції щодо застосування запобіжних заходів стосовно осіб з психічними розладами чи хворобами.

Як закріплено у статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права - кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Також даний акт містить положення про те, що нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до процедури, яка передбачена законодавством [5].

Відповідно до правила 82 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, затверджених I Конгресом ООН по попередженню злочинності та поведінки з правопорушниками в Женеві 30.08.1955, «особи, визнані душевнохворими, не підлягають тюремному ув'язненню. Тому слід вживати заходів для якнайшвидшого переведення їх у заклади для душевнохворих. В'язнів, які страждають іншими психічними захворюваннями чи мають подібні вади, треба брати під нагляд і лікувати в спеціальних» [6].

Саме ж провадження щодо застосування ПЗМХ повинно відповідати згаданим стандартам задля захисту прав та свобод людини, адже їх порушення може погіршити психічний стан душевнохворої особи.

У даному контексті важливо згадати, що саме застосування ПЗМХ виділяють в науці як право, а не обов'язок суду, адже застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними, про що зазначає у своїй праці Ряшко О.В. [7, с. 536].

В Україні у провадженнях про застосування ПЗМХ діє принцип презумпції психічного здоров'я, що закріплений у статті 3 Закону України «Про психіатричну допомогу», та є особливо важливим, адже закріплює положення у яких йдеться про те, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки його наявність не буде встановлена належним чином у відповідності до чинного законодавства компетентними органами [8].

Задля повноцінного дотримання прав і свобод людини та належного здійснення захисту Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розглядає справи за поданими скаргами у категорії кримінальних проваджень щодо застосування ПЗМХ.

Судді здійснюють власні функції під час провадження з особливою уважністю та пильністю. Наприклад, у справі «Гайдн проти Германії» (Haidn v. Germani), заява № 6587/04, рішення від 13 січня 2011 р., кінцеве рішення від 13 травня 2011 р., а також у справі «Х. проти Фінляндії» (X. v. Finland) №34806/04, рішення від 3 липня 2012 р. констатовано, що для досягнення завдань підпункту «е» пункту 1 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року особа може бути позбавлена волі (заарештована) або затримана як душевнохвора для проведення психіатричного обстеження тільки у випадку наявності наступних трьох мінімальних умов [9; 10, с. 865]:

- 1) дані про те, що особа до якої застосовуються ПЗМХ має психічні розлади повинна бути встановлена на підставі об'єктивної медичної експертизи, проведеної відповідним та компетентним органом. При цьому не повинно виникати жодних сумнівів у правдивості та достовірності такої інформації;
- 2) в особи, до якої планується застосування ПЗМХ психічний розлад повинен бути на стадії, що передбачає стійку потребу в ізоляції. Тобто необхідність ізоляції повинна бути однозначною;
- 3) рішення про продовження ізоляції повинно співвідноситись із тим як зберігається психічного стану особи.

Висновки. Примусові заходи медичного характеру є примусовими заходами держави у відповідь на суспільно небезпечне діяння, вчинене психічно хворою особою, які полягають у накладенні на неї певних обмежень, мають на меті лікування такої особи, а також забезпечення безпеки як хворого, так і суспільства загалом. В Україні, як і в інших країнах Європи, а також в США й Австралії, такі заходи застосовуються до осіб в межах кримінального провадження, проте в таких країнах Азії як Японія, Китайська Народна Республіка та Республіка Корея застосування ПЗМХ відноситься до предмету регулювання інших галузей права.

Список використаних джерел

1. Сенишин С. Р. Примусові заходи медичного характеру як інститут кримінального законодавства України: дипломна робота. Київ: Національний авіаційний університет, 2020. 129 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/41448> (дата звернення: 17.11.2023)
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.11.2023)
3. Туренко Д. В. Питання правового регулювання застосування примусових заходів медичного характеру в міжнародно-правових актах і законодавстві окремих зарубіжних країн. *Право і безпека*. 2021. № 81. С. 173-179.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. *ООН*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 17.11.2023)
5. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, затверджених I Конгресом ООН по попередженню злочинності та поведінки з правопорушниками в Женеві. 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 18.11.2023)
6. Ряшко О. В. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру: призначення психіатричної експертизи та особливості предмета доказування. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2020. С. 534-547.
7. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> (дата звернення: 18.11.2023)
8. Про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція від 04.11.1950. *Рада Європи*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 18.11.2023)
9. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини / За заг. ред. А.В. Столітнього. 2-ге вид. переробл. та доповн. Харків. 2019. 952 с.
10. Penal code : Act № 45 of 1907 (Last Version : Act № 72 of 2017). *Japanese Law Translation*. URL: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581/en> (дата звернення: 18.11.2023)

References

1. Senyshyn, S. (2020). *Prumusovi zakhody medychnoho kharakteru yak instytut kryminal'noho zakonodavstva Ukrainy [Coercive measures of a medical nature as an institution of criminal legislation of Ukraine: thesis]*. Kyiv: National Aviation University. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/41448> [in Ukrainian]
2. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> [in Ukrainian]
3. Turenko, D. (2021). Pytannya pravovoho rehulyuvannya zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru v mizhnarodno-pravovykh aktakh ta zakonodavstvi okremykh zarubizhnykh krayin [The issue of legal regulation of the use of coercive measures of a medical nature in international legal acts and the legislation of certain foreign countries]. *Pravo i bezpeka - Law and security*, 81, 173-179 [in Ukrainian]
4. *Mizhnarodnyy pakt pro hromadyanski i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights of 12/16/1966. UN]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]
5. *Minimalni standartni pravyla povodzhennya z vyaznyamy, zatverdzhenykh I Konhresom OON shchodo poperedzhennya zlochynnosti takoyi povedinky z pravoporushnykamy v Zhenevi 30.08.1955 [Minimum standard rules for the treatment of prisoners, approved by the First UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders in Geneva on August 30, 1955]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text [in Ukrainian]
6. Ryashko, O. (2020). *Kryminalne provadzhennya shchodo zastosuvannya prymusovykh zakhodiv medychnoho kharakteru: pryznachennya psykhiatrychnoyi ekspertyzy ta osoblyvosti predmeta dokazuvannya [Criminal proceedings regarding the use of coercive measures of a medical nature: appointment of a psychiatric examination and peculiarities of the subject of proof]*. Publishing House «Baltija Publishing», 534-547 [in Ukrainian]
7. *Pro psykhiatrychnu dopomohu [On psychiatric care]: Zakon Ukrainy*. 22.02.2000. No. 1489-III. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14> [in Ukrainian]
8. *Pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (Yevropeys'ka konventsiya z prav lyudyny) [On the protection of human rights and fundamental freedoms (European Convention on Human Rights)]:*

Convention dated November 4, 1950. Council of Europe. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine], dated 04/13/2012 No. 4651-VI / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian]
10. Penal code: Act No. 45 of 1907 (Last Version: Act No. 72 of 2017). Japanese Law Translation. Retrieved from <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/en/laws/view/3581/en> [in English]

Стаття надійшла до редакції 30.11.2023